

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ АКУМУЛЯЦІЇ В УКРАЇНІ НЕЛЕГАЛЬНИХ МІГРАНТІВ ТА ФОРМУВАННЯ ПУНКТІВ ТИМЧАСОВОГО УТРИМАННЯ НЕЛЕГАЛІВ З ТОЧКИ ЗОРУ КОНФЛІКТОЛОГІЧНОЇ ПАРАДИГМИ

Аналізуються передумови накопичення нелегальних мігрантів як наслідки конфліктів макрорівня в умовах сучасного глобалізованого світу. Та на прикладі створення пунктів утримання нелегальних мігрантів аналізуються конфлікти інтересів між приймаючим суспільством і мігрантами. Формулюються пропозиції щодо шляхів зменшення соціальної напруги, викликані цими конфліктами.

Ключові слова: соціологія; міграція; теорія соціального конфлікту, пункти тимчасового утримання нелегальних мігрантів.

It is analyzed the conditions for migrants accumulation in Ukraine as the result of macro-conflicts rooted in global processes. The issues related to the temporary holding facilities for illegal migrants are discussed as a kind of the micro-level conflicts of interests. The author suggests how theory of conflict can be usefully applied for choosing the way to reduce the social tension related to the migration problems.

Keywords: social conflict theory, migration, illegal migrants, temporary holding facilities for illegal migrants

Проблема, якій присвячена дана стаття - акумуляція в Україні затриманих нелегальних мігрантів - лише час від часу привертає до себе увагу суспільства, що не робить її менш актуальною. Міжнародна міграція і її нелегальна складова є процесом сталим з постійно зростаючими обсягами, а його наслідки мають кумулятивний характер, додаткової актуальності даній проблемі додають такі фактори як світова економічна криза та загроза розповсюдження епідемічних захворювань (як-то пташиного та свинячого грипу). **Метою** статті є аналіз передумов накопичення нелегальних мігрантів в умовах розвитку сучасного глобалізованого світу

Актуальності даній проблемі додає її активізація в Україні політичної боротьби, що пов'язана як з президентськими виборами, так і з обранням нових представників до органів місцевого самоврядування. Досвід Жан-Марі Ле Пена, якому свого часу вдалося зайняти друге місце на президентських виборах у Франції саме завдяки антиіммігрантським лозунгам, підтверджує дієвість такої політичної позиції. Водночас, політичних діячів, для яких головним є досягнення власної мети, а соціальні наслідки є справою вторинною, навряд чи зупинять міркування про те, чи не зашкодили такі дії соціальній безпеці країни. Цілком вірогідно, що саме активізація античужинських настроїв у французькому суспільстві стала одним з факторів, які викликали масові протестні виступи самих іммігрантів. На щастя, більшість українських політиків поки що не вдається до широкого використання таких лозунгів, але зростаючі обсяги зовнішньої міграції, зокрема, нелегальної складової імміграційних процесів, здатні викликати бажання не вирішувати ці досить складні проблеми, а використати їх для отримання політичних дивідендів.

Завадити цьому може лише адекватне розуміння проблеми як політиками, так і пересічними громадянами.

Існує значна кількість публікацій як наукових, так і публіцистичних, стосовно нелегальної міграції в Україну. Найбільш узагальнено інформація стосовно українських наукових досліджень у сфері міжнародної міграції за період з 1992 до 1999 року зібрана І.Прибитковою для анотованого довідника літератури, виданої в країнах СНД [5]. Серед проаналізованих джерел незаконній міграції присвячено близько 7% публікацій. В подальшому, в період від 2000 до 2007 року, за нашими власними підрахунками, кількість публікацій стосовно нелегальної міграції більш як вдвічі збільшилась і перевищила 14%. Водночас, публікації в газетах значно частіше стосуються саме нелегальної міграції, зокрема конкретних випадків затримання нелегалів на західному кордоні України. За даними ґрунтового дослідження М.Шульги, серед газетних публікацій, присвячених питанням міграції в період до 1999 року, статті, що стосувалися нелегальної міграції, склали більш як 35%, а в газеті «Урядовий кур'єр» - майже половину [9, 215].

Певна активізація уваги до проблем нелегальної міграції була викликана облаштуванням спеціальних пунктів тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства, які незаконно перебувають в Україні. Діапазон газетних статей коливається від хвалебних до протестних. Серед наукових досліджень найбільш ґрунтовним є звіт експертів Міжнародного центру перспективних досліджень, який складено за результатами оглядових поїздок для вивчення умов утримання нелегальних мігрантів в Україні та Польщі в рамках проекту «Вдосконалення механізмів реалізації міграційної політики України. Поширення досвіду країн ЄС щодо виконання угод про реадмісію» [7]. Автори зазначають, що завданням цього звіту було проведення порівняльного аналізу та розроблення рекомендацій щодо поліпшення умов утримання нелегальних мігрантів в Україні.

Стосовно самого терміна «нелегальна міграція» необхідно зауважити, що існують деякі розбіжності між термінами «нелегальна міграція», «прихована міграція», «недокументована міграція», «неврегульована міграція». Однак, у більшості випадків їх використовують неточно, досить часто підмінюючи один термін іншим. В

межах цієї статті під нелегальними мігрантами ми розуміємо тих людей, які не мають права на перебування на території України, оскільки саме частина з них може бути направлена до пунктів тимчасового утримання.

Фактично, коли ми говоримо про проблему, то маємо на увазі певний комплекс конфліктів на макро- та мікрорівнях, спричинених певним соціальним процесом. Під конфліктом ми розуміємо ситуацію протистояння декількох сторін (осіб або надособистісних утворень). Причому, боротьба необов'язково має фізичний характер, на певних етапах розгортання конфлікту вона взагалі може точитись в свідомості сторін учасників.

Конфліктогенність наслідків міграційних процесів зазначається в багатьох роботах українських та зарубіжних авторів [2;3;8;10], але при цьому найчастіше використовується таке значення терміна "конфлікт", за якого маються на увазі найбільш явні його прояви і застосування силових методів розв'язання.

Як зазначав Л.Козер, в узагальненому вигляді конфлікти можна розділити на вічні (не припиняться поки є люди), та скінченні. Так, конфлікти з приводу влади не можуть бути припинені повністю, коливається лише їх гострота. Інші ж конфлікти зникають через перемогу якоїсь сторони або зміну онтологічних умов протікання конфліктної взаємодії. Більшість соціальних конфліктів належать до другої категорії. Також окремо можна поставити групу абсолютних конфліктів, які не припускають жодних домовленостей про припинення [3].

За рівнем інституційованості конфлікти можна розділити на ті, які мають чіткі умови протікання і завершення, і ті, які проходять у режимі вільного формування доти, доки сторони не висунуть умов їх припинення [4].

Конфлікти, які розглядаються в даній роботі, відносяться до скінченних і слабо інституційованих, останнє створює ряд складнощів. Частіше такі конфлікти не відносяться до абсолютних.

Визначивши наше розуміння проблеми, як ряду конфліктів, ми маємо зробити важливе уточнення з приводу саме даної проблеми. Фактично, тут має місце класичний, Зімелевський, конфлікт інтересів. На рівні особи інтерес це - усвідомлена потреба. Проте, для одночасного аналізу конфлікту інтересів на макро- і мікрорівнях доцільно буде визначити інтерес як реальну чи уявну користь, зиск індивіда (групи індивідів, чи надіндивідуального утворення на зразок держави), який протиставляється користі чи зиску іншого індивіда (групи індивідів, чи надіндивідуальних утворень). Таке визначення, хоч і не охоплює всіх аспектів даної категорії, але достатньо функціональне як інструмент розкриття мотивації сторін учасників.

Геополітичне розташування України є своєрідним акумулятором інтересів макрорівня. Адже процес глобалізації запускає в дію і принцип глобальної залежності, за якого інтереси більш сильних систем нав'язуються більш слабким.

Для України такий тиск зовнішніх інтересів, особливо посилений сусідством з ЄС, як бажаним для мігрантів місцем прибуття, та Росією, через яку йде потужний антропотік.

Сутність і функції соціального конфлікту найповніше описані в роботах таких представників конфліктологічної парадигми як Г.Зімел, Р.Дарендорф і Л.Козер. В межах цієї парадигми конфлікт правомірно розглядається як природне соціальне явище.

При цьому виділяється група соціально бажаних і корисних функцій конфлікту.

Інтерес ЄС в першу чергу полягає в тому, щоб не пустити нелегальних мігрантів до себе. Цього намагаються досягти підписанням угоди про реадмісію та багатьма іншими заходами. Такі угоди має більшість цивілізованих країн і вони нормально функціонують. Україна підписала відповідні угоди з більшістю своїх західних сусідів в перші ж роки своєї незалежності, зокрема Угоди з Польщею, Словаччиною та Угорщиною були підписані ще у 1993 році і функціонували до вступу цих країн у ЄС.

Підписання у 2008 році Угоди між Україною та Європейським Союзом про реадмісію навряд чи серйозно змінить ситуацію на західному кордоні. Водночас, Угода між Кабінетом Міністрів України і Урядом Російської Федерації про реадмісію була підписана лише наприкінці 2006 року і набрала чинності для України 21.11.2008. Але російською стороною ця угода не реалізується, а з Білоруссю такого договору Україна взагалі не має.

Україна не має змоги вплинути на позицію жодної із сторін через брак ресурсів для тиску (а добровільно порушувати власні інтереси ніхто не буде). Теоретично можливо було б відмовитись від підписання міжнародних договорів, від утримання мігрантів у визначених пунктах (але вони все одно будуть перебувати на території). Україна могла б ігнорувати вимоги Євросоюзу привести наше законодавство у відповідність до європейських норм. Але навряд чи б це мало позитивні наслідки. В світі існують глобальні залежності і просто відмежуватись від усіх неможливо. Навіть сильні гравці мають рахуватись один з одним, Україна ж поки що до таких не належить.

Навіть без загрози військових акцій та економічних санкцій Україна прив'язана до ЄС. Наші власні інтереси, такі як безпека, потреба в зовнішніх інвестиціях, зовнішня торгівля, експорт культури і багато інших, зв'язують нас міцними ланцюгами. Так, важливим проектом є проведення в Україні чемпіонату світу з футболу у 2012 році. Такі проекти - це великі ресурсні можливості, від яких Україна не може дозволити собі відмовитись. Однією з вимог оргкомітету є й створення нових пунктів утримання нелегальних мігрантів [11].

Така ситуація на макрорівні створює фантастичний тиск на українське суспільство, породжуючи ряд нових конфліктів, які набувають різних форм та виявляються в різний спосіб.

Так, конфлікт інтересів нелегальних мігрантів та населення приймаючої країни варіюється від міжособистісного несприйняття до конфлікту з приводу ресурсів виживання.

За даними всеукраїнського моніторингу соціальна дистанція стосовно мігрантів помітно збільшилась у 2000-х роках [1, 33]. Це означає, що все менше українців готові сприймати мігрантів як членів родини, сусідів, співробітників чи навіть жителів власної країни. На думку авторів моніторингу, це свідчить про підвищення рівня ксенофобії в нашому суспільстві. Хоча можливою є і така інтерпретація, що населення все більше сприймає мігрантів як опозиційну групу, носія інтересів, які конфліктують з їхніми.

Сама імміграція, а особливо її нелегальна версія, конфліктує з тим принципом соціальної справедливості, який діє зараз в Україні. Розповсюджені обурені фрази на кшталт «Наші пращури будували цю країну, ми на неї працюємо все життя, а де були ви?» хоч і не є справедливими повною мірою, все ж частково відбивають сутність цього конфлікту.

Адже існуюча система соціального захисту не підходить для прийняття великого обсягу чужинців, які фізично не встигнуть зробити для країни стільки ж, скільки місцеві, але теж потребують пенсійного, медичного та соціального забезпечення.

Ефект акумуляції мігрантів також часто пов'язують (здебільшого в пресі) з витісненням місцевого населення з ринку зайнятості. Звичайно це питання є досить суперечливим – мігранти здебільшого займають малопrestiжні ніші, а нелегали, яких ловлять, взагалі знаходяться під арештом. Але постійне проголошення такої позиції чинить тиск на свідомість громадян України і формує певне уявлення про ситуацію, незалежно від реального стану справ.

Звичайно і сам факт зіткнення носіїв різних і значно відмінних культур теж не полегшує ситуацію. За умов мінімальної інформації одне про одного люди нездатні до ефективної взаємодії і врешті-решт спираються у буденних практиках на певні кліше і стереотипи, здебільшого взяті з газет і екранів, де інформація рідко є об'єктивною. В той же час ще Е.Дюркгайм зазначав, що подібна ситуація – конфлікт між самоідентифікацією та ідентифікацією з боку інших - є фактором підвищення ризику прояву девіантної поведінки.

Фактично конфліктною є навіть сама ідея забезпечення європейського рівня утримання нелегалів в країні, де цей рівень значно перевищуватиме середній рівень життя населення. Невирішені соціальні проблеми громадян (проблема житла, комунальних умов, робочих місць тощо) не існуватимуть для незаконних прибульців, що, звичайно, підвищить соціальну напругу.

Фінансування пунктів утримання мігрантів, як і вищезгаданий європейський рівень їх утримання, демонструє феномен позитивної дискримінації. Адже тільки з українського бюджету на їх реконструкцію та утримання щорічно виділяються десятки мільйонів гривень. При цьому, сума, що припадає на утримання одного мігранта, вища за середню (тим більш за мінімальну) пенсію, не кажучи вже про те, що заборгованість по зарплатах в Україні станом на 1 жовтня 2009р. становила 1679,2 млн.грн. [12] і ці гроші могли б піти, як мінімум, на її ліквідацію. Такі ж разючі відмінності шокували і змусили до протесту, наприклад, громаду м.Чернівці у 2004 р. В своєму протесті вони особливо відмітили, що на фінансування пункту тимчасового утримання нелегальних мігрантів передбачено 500 тис. грн., а на ремонт місцевої військової частини 2 тис. грн. Феномен позитивної дискримінації ставить нелегалів вище за місцеве населення, що не могло не викликати обурення, і налаштовує людей проти таких пунктів та проти мігрантів загалом.

Проблема житла навіть не потребує коментарів. Досить зазначити, що пункт - це добре облаштована будівля, з повним євроремонтом, та добрим меблюванням, і житимуть там люди, які фактично порушили закон. В цей же час, переважна більшість офіцерів (незалежно від вислуги) разом із сім'ями живуть у казармах, хоча за законом мають право на житло за рахунок держави.

Неможливо ігнорувати і інший (згаданий раніше) аспект проблеми – ефект поступової акумуляції затриманих мігрантів в Україні і відповідну необхідність їх утримання. Депортація, з ряду технічних, соціальних і, як

вже згадувалось, політичних моментів не є достатньо ефективним засобом вирішення даної проблеми.

Більше того, навіть будівництво і введення в експлуатацію вже запланованих пунктів недостатньо для вирішення проблеми утримання мігрантів, адже антропотік, спрямований в Україну, має значні обсяги. Тому невдовзі змушені будемо будувати нові місця утримання. І це не добре чи погано, це неминуче.

З точки зору теорії конфліктів, конфлікти, які ми описали, є більше деструктивними ніж функціонально-позитивними.

По-перше, ситуація погіршується дезорганізованістю сторін учасників мікроконфліктів. Адже для мігрантів їх ситуація - це окрема практика, а організатори (злочинні угруповання) не надають послуг після затримання. З іншого боку, населення або самоорганізовується спонтанно, у відповідь на якусь кризову ситуацію, або ж об'єднується політичними діями, які намагаються підвищити свій рейтинг і не зацікавлені у результаті. Отже, відсутні: повноцінне усвідомлення інтересів (власних та супротивника), можливість боротьби з чітким супротивником, можливість переговорів та, найважливіше, неможливо закріпити результати на довгий термін. Така ситуація, на думку Г.Зімеля і його послідовників, унеможлиблює ефективне вирішення конфлікту, з чим важко не погодитись. Також нівелюється можливість виконання конфліктом ряду функцій. Таких, в першу чергу, як функція зменшення напруги та комунікаційна функція.

По-друге, необхідною умовою для конструктивного протікання конфлікту, на думку, наприклад, Л.Козера, є чітке формулювання цілей боротьби та умов перемоги, що дозволяє пришвидшити процес досягнення нової рівноваги. Поки ми не можемо стверджувати існування цих умов в структурі описаних конфліктів, можливості внесення їх в цю структуру є завданням для наукового пошуку.

Згідно з конфліктологічним підходом, одна з функцій зовнішнього конфлікту - це формування альтернативних коаліцій з іншими системами та підвищення рівня консолідації всередині групи. Проте, через ряд причин, сформувався ситуація, за якої інтереси держави і суспільства в цілому не співпадають з інтересами тієї частини суспільства, яка проживає там, де функціонуватимуть пункти тимчасового утримання нелегальних мігрантів. Тому конфлікти, які в даному випадку можна підвести під один знаменник, мають потенціал до розколу нації, а не підвищення її консолідації.

Аналогічна ситуація і з функцією підтримання стабільності системи. За нормальних умов утягнутість членів групи до великої кількості конфліктів вважається джерелом стабільності. Адже ресурси індивідів розподіляються між конфліктами, і тому потенціал напруги кожного з них значно нижчий. Проте, у контексті поставленої проблеми, маємо ряд дуже болючих і одновекторних конфліктів, які актуалізовані онтологічно, тому їх потенціали мають синергетичний характер. До того ж, у випадку політичного звертання до цієї проблеми, матимемо суму політичної актуальності і напруги із вже описаною синергією.

Подолання макроконфлікту може відбутись лише за доброї волі систем, які конфліктують. Тому залишається лише радити, що описані конфлікти макрорівня не належать до групи абсолютних, до того ж, на цьому рівні сторони добре організовані і мають цілі, завдання та взаємні інтереси і важелі впливу.

Певні проблеми мікрорівня напряду пов'язані з макрорівнем, а тому не можуть бути вирішені без нього. Проте, деякі з конфліктів мікрорівня можна пом'якшити або вирішити в рамках державного та місцевого управління.

По-перше, часто мікроконфлікти виникають не з вини учасників, а через помилки в спробах керувати цими конфліктами. Прикладом такої помилки є неврахування відмінності в рівні життя регіону, де розташовано пункт, та рівнем умов проживання, які будуть надані затриманим. Цей аспект треба врегулювати і знайти необхідний баланс, взявши, наприклад, на озброєння досвід Польщі.

По-друге, необхідно вилучити з даного дискурсу спроби політиків до дешевого піару. За існуючої ситуації необережне слово чи заклик можуть призвести до переходу конфлікту у стадію фізичного протистояння. Звичайно, цей сценарій може і не відбутись, проте заклики, що лунають останнім часом, аж ніяк не поліпшують ситуацію.

По-третє, цілком в наших силах організувати хоча б місцеве населення. Як варіант, можна запропонувати послідовну координацію діяльності громадських організацій. Таким чином позбуваємось хоча б одної з проблем дезорганізованості. Тобто, матимемо можливість отримувати виразно сформульовані вимоги та пропозиції хоча б одної зі сторін. За таких умов конфлікт почне виконувати й свої позитивні функції, наприклад, комунікативну та дренажну.

Згідно з тимчасовим положенням про Пункти [6], нелегалів, яких не зможуть депортувати за рік, відправлятимуть на місця фіксованого проживання. Тому необхідна педагогічна робота з затриманими, яка б дала їм змогу адаптуватися і інтегруватись до українського суспільства. А також певна інформативно-роз'яснювальна робота з місцевим населенням. Самі ж місця поселення треба обирати дуже обережно з урахуванням специфіки і можливостей регіону, ментальності і толерантності населення, загального рівня конфліктності місцевості, а це питання на сьогодні не вирішено ні законодавчо, ні ресурсно.

Висновок. Взагалі, врегулювання таких глобальних процесів, як міжнародна міграція, вимагає послідовного прорахування кожного кроку. На сьогодні жодній країні не вдалося повною мірою вирішити проблеми нелегальної міграції, але це не означає, що не було досягнуто жодних результатів і що поступ в цьому напрямку неможливий. Підвищувати ефективність контролю зовнішніх міграційних процесів можна лише за умови міждержавної співпраці. Що ж стосується міжнародних зобов'язань, то при їх реалізації необхідно виважено використовувати іноземні ресурси для вирішення власних проблем. А тому, знов ж таки, повертаємось до необхідності ці проблеми розуміти і, відповідно, до необхідності в загальному розвитку соціологічної теорії та її використання на практиці зокрема.

Література: 1. Головаха Є., Паніна Н. Українське суспільство 1992-2008: Соціологічний моніторинг. – Київ, 2008. – 85 с. (С.33). 2. Дмитриев А.В. Миграция: Конфликтное измерение. - М.: Альфа-М, 2006. - 431с. 3. Козер Л.А. Функции социального конфликта / Пер. с англ. О.А.Назаровой; Под общ. ред. Л.Г.Июнина. - М.: Идея-Пресс, Дом интеллектуал. книги, 2000. - 205 с. - Библиогр.: в подстроч. примеч. - Пер. изд.: Coser L.A. The functions of social conflict (Free Press, 1956). 4. Л.А.Козер Функции социального конфликта. //Американська соціологічна думка.- М.- 1996.С. 542-556. 5. Миграция в трансформирующемся обществе: Аннотированный библиографический указатель литературы, изданной в странах СНГ. 1992-1999 гг. /Отв.ред.Ж.А.Зайончковская; Центр изучения проблем вынужденной миграции в СНГ; Независимый исследовательский Совет по миграции стран СНГ и Балтии. – М.:

Комплекс- Прогресс, 2000. – 520с. 6. Постанова Кабінету Міністрів України від 17 липня 2003 р. N 1110 "Про затвердження Типового положення про пункт тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства, які незаконно перебувають в Україні"<http://www.ddgirfo.org.ua>. 7. Проблеми утримання нелегальних мігрантів в Україні http://www.icps.kiev.ua/files/articles/42/47/Readmission_detention_report.pdf. 8. Хомра О.У. Нелегальна транзитна міграція як загроза національній безпеці України // Стратегічна панорама. – 2003. – № 1.– С. 107 – 117. 9. Шульга Н.А. Великое переселение: репатрианты, беженцы, трудовые мигранты.- К.:Институт социологии НАН Украины, 2002. – 700 с (215). 10. Environmental Change, Migration and Conflict: Theoretical Analysis and Empirical Explorations Rafael Reuveny www.gechs.org/downloads/holmen/Reuveny.pdf. 11. <http://euro2012.ukrinform.ua/interview/28>. 12. <http://www.ukrstat.gov.ua/>